

מסע אישי בעקבות הוריי במחנות העבודה שבהם עברו בשלזיה התחתונה

חיים פישגרונד עומד ליד השלט באנברג

מה ציפיתי לראות? ידעתי שלא אראה מחנה, כפי שרואים באושוויץ בירקנאו או במיידנק, לא במה שנותר ובוודאי לא בגודל, אבל חשבת/קיוויתי שאולי יהיה זיכרון מוחשי יותר.

הניסיון לשוב למקומות האלה לא תמיד עלה יפה. קשה לנסות ללמוד את ההיסטוריה של המשפחה במקום שלא נשאר ממנו דבר. קשה להבין את שעבר על הוריי במקומות יפים ופסטורליים. ובכל זאת, היה לי חשוב לעשות את זה ואינני מצטער על כך.

פגשתי פולנים מקומיים המכבדים את זכר שכניהם היהודים וגם מקדישים מזמנם להנציח את זכרם וסבלם. כל אחד יכול לחשוב מה מניע אותם. כל אחד מסוגל לנתח מה מניע אותם, אך למען האמת אין זה חשוב.

כתב: **חיים פישגרונד**

אחרי שנרשמתי ל"מסע בעקבות הבריחה", שיזמו עמותת דורות ההמשך ועמותת מורשת הבריחה, החלטתי להקדים את נסיעתי לפולין בשבוע כדי לסייר בשלזיה, לאתר מקומות הקשורים לתולדות משפחתי לפני, בזמן ואחרי השואה, ולבקר בהם. רציתי "להיות שם", להיות במקומות שבהם התרחשו האירועים, כדי להרגיש את ההיסטוריה המשפחתית ולא רק ללמוד אותה. שמחתי שרעייתי הרייט הצטרפה למסע הכפול – הפרטי שלי והכללי בעקבות הבריחה.

זמן רב רציתי למצוא מה נשאר ממחנות העבודה שבהם עבדו הוריי למען המכונה הגרמנית כעובדי כפייה, למעשה כעבדים. כל המקומות נמצאים בשלזיה, באזורים שהיו בשטח גרמניה עד סיום המלחמה ומאז הם בפולין, עם שמות פולניים במקום השמות הגרמניים שהכרתי מסיפורי הוריי. אחרי שסיימתי ביקורים מרגשים במקומות הקשורים להיסטוריה המשפחתית, לפני החורבן הגדול, המשכתי מערבה.

המקום הראשון היה מחנה בעיירה אנברג או בשמה הפולני Gora Swietej Anny (גבעת הקדושה אנה). המחנה היה הראשון שאליו הגיע אבי כבר בסוף 1940. מחנה יחסית גדול. בוויילה ליד אנברג שכנה המפקדה של ארגון שמלט, כינוי למערכת מחנות עבודת כפייה שנוהלו בידי אלברכט שמלט, מפקד המשטרה בברסלאו (היום ורוצלב), מיופה-הכוח המיוחד של היינריך הימלר לענייני העסקת זרים בשלזיה העילית. קודם לכן שכנה המפקדה בסוסנוביץ. ממחנה זה שלח אבא שלי גלויה לאימו וקיבל ממנה תשובה בראשית 1941. אבא שמר על הגלויה הזאת כל תקופת המלחמה וגם אחר כך, כשאחי ואני גילינו אותה בין חפציה של אימא, שנפטרה ב-1997 - 25 שנה אחרי פטירתו של אבי. את העתק הגלויה תרמתי למוזיאון בעיירת הולדתו של אבא - אושפיצין, בשמה הפולני אושוויינצ'ים או בשמה הגרמני הידוע - אושוויץ.

מחנה אנברג

עיקר העבודה במחנה אנברג היה סלילת קטע מהאוטובאהן שהיה אמור לחבר בין ברסלאו ואוקראינה. היום זה התוואי של הכביש המהיר A4 בפולין שנסעתי בו מקטוביץ לכיוון המחנה. אני כמובן יודע שהאוטוסטרדה הזאת השתנתה ב-80 השנים האחרונות, בוודאי האספלט שהחליף את המלט, ובכל זאת הייתה לי תחושה מעיקה ומחזרה לדעת שאבא שלי ורבים אחרים, רובם המכריע יהודים, עבדו בפרך וסבלו בסלילת הכביש.

"גבעת הקדושה אנה" והמנזר שבו, הם אתר עלייה לרגל נוצרי חשוב בפולין. בנוסף, יש במקום מחיאון לזכר קרבות שלזיה בשנים 1918-1921. אולי מסיבה זו כמעט שאין זכר למחנה. רק במחיאון ידעו להצביע על מקום בחורשה היפה ממול, שם נמצא שלט שהוקם ב-2016, כנראה בידי קבוצת שורדים מהולנד (אינני בטוח אם הם יהודים), המסביר בכמה משפטים יבשים מה קרה במקום במלחמת העולם. אין שם אנדרטה. אין שום ניסיון להנציח את הקורבנות. אין שום אפשרות להתייחד עם זכרם של הקורבנות ולהקדיש מחשבה למה שאירע שם. מה ציפיתי לראות? ידעתי שלא אראה מחנה, כפי שרואים באושוויץ בירקנאו או במיידנק, לא במה שנותר ובוודאי לא בגודל, אבל חשבת/קיוויתי שאולי יהיה זיכרון מוחשי יותר. ראיתי רק שרידים, כמה סנטימטרים של קיר שבצבצו מתוך היער היפה, כנראה שרידים לקירות צריפים. הסתובבתי בחורשה הפסטורלית בתחושה קשה מאוד, אך היה שם שקט וציוץ ציפורים. עם השלט המחנח המוצב שם קשה להתייחד ולזכור את סבל האסירים והקורבנות, זאת לעומת מקומות שבהם המאמינים הנוצרים יכולים להתייחד ולהתפלל בדרכם למנזר החשוב להם.

מקומות רבים בעולם מוקדשים לקדושה אנה, גם ערים על שמה, כולל אנהיים, העיר בקליפורניה שבה שוכן דיסנילנד הראשון. אבל למחנה אנברג אין כל זכר.

ייתכן שהציפיות שלי היו לא ריאליות, וכמעט שהחלטתי לוותר על רצוני לאתר את שאר מחנות העבודה. אבל בהכנה למסע הזה יצרתי קשר עם הצוות במחיאון פולין בוורשה והצוות במחיאון מחנה הריכז גרוס רזן והם היפנו אותי לכמה אנשים שידעו להביא אותי למקומות שבהם היו ממוקמים מחנות הכפייה גרידיץ, ספורטשולה בלנגבילאו, פטרסוולדאו ורייכנבאך.

מחנה רייכנבאך

וכך שמתי פעמי לדז'רז'וניוב – רייכנבאך בשמו הגרמני הקודם. שם פגשתי, לפי התכנון, את ד"ר אניה גרזלובסקה (Ania Gruzlewska), מורה לביולוגיה וכימיה בתיכון מקומי, בעלת תואר בהיסטוריה מאוניברסיטת ורוצלב שמתמחה בהיסטוריה של יהודי שלזיה התחתונה ומתעניינת במחנות העבודה באזור. ד"ר גרזלובסקה מנהלת פרויקט מיוחד עם תלמידי תיכון הלומדים על המחנות האלה ומתכננים להקים אתר וירטואלי. שניים מהתלמידים האלה נכחו במפגש. הם הביעו עניין רב, וגם ידע, וביקשו שאספר להם מה שמעתי מהוריי. הוריי שניהם שהו במחנות עבודה קרובים לעיר מגוריהם של התלמידים. לצערי, איני יודע הרבה אבל את המעט שידעתי חלקתי איתם.

מחנה לנגבילאו

השיחה עם ד"ר גרזלובסקה הייתה מעניינת. היא הוסיפה לי ידע על המחנות הקרובים לדז'רז'וניוב והפגישה אותי עם דומיניק קרטשמן (Kretschmann), מנהל קרן מטעם האיחוד האירופי (fundacja krzyzowa dla porozumienie europejskiego), שותפה לפרויקטים עם בתי ספר תיכוניים בארץ. יחד עם התלמידים לקח אותי דומיניק לראות שרידים ממשיים של המחנות החשובים לי באזור. ראשית הגענו לספורטשולה שהיו בעצם מבנים במחנה לנגבילאו. אבי הזכיר את שני השמות, ועד לאחרונה חשבתי שמדובר בשני מחנות שונים. המחנה היה בין העיירות לנגבילאו (היום Bielawa), פטרסוולדאו (היום Pieszyce) והעיירה הגדולה יותר רייכנבאך (היום Dzierzoniow). ממה שראיתי וקראתי, המבנים של ספורטשולה נשארו על תילם. היה מחנה של ההיטלריוגנד לפני המלחמה. בזמן המלחמה נוספו צריפים לספורטשולה והיו למחנה העבודה לנגבילאו. אחרי המלחמה הפך המחנה לחווה ממשלתית שנקנתה לאחר התקופה הקומוניסטית, ועכשיו יש שם חווה פרטית. מסיבה זו המקום מוקף בגדר והגישה לצריפים אסורה. כשהתקרבנו לגדר הקימו הפועלים, אולי בעלי החווה, צעקות שנסתלק. אנחנו כנראה לא הראשונים שביקשו לבקר במתחם שהצריפים משמשים למגורי בני אדם וגם כרפתות, דירים ולולים. באחד מהם שהה בוודאי אבי ושני דודים שנכלאו במקום: אח של אימא זלמן ואח של אבא בעריש. דומיניק לא התרשם מהצעקות ואמר שאנחנו במקום ציבורי חכותנו להביט פנימה.

בקרבת המחנה, כמה מאות מטרים ממנו, ראיתי אנדרטה, בסגנון של שנות השישים, לזכר האסירים. דומיניק סיפר לי שהייתה שם אנדרטה נוספת, שהוקמה ב-1963, לכבוד מרד גטו ורשה, שראיתי יום קודם לכן ליד בית הכנסת ששוקם בדז'רז'וניוב. ליד אנדרטת הזיכרון למחנה ספורטשולה ראיתי אנדרטה חדשה יותר שהקימו יהודים

האנדרטה בספורטשולה

הולנדים ועליה חרוטים שמות נספים – חלק קטן מאוד מאלה שמתו ונרצחו במחנה.

חורשה יפה עם דשא מכוסח ומסודר מקיפים את אזור האנדרטאות ונוף ההרים בגבול פולין צ'כיה מרהיב. האם גם פועלי הכפייה הביטו בנוף הזה ברגעי מנוחה, תהיתי, אך דומיניק שיער שהמקום נראה כך בשל טקס שנערך בו יומיים קודם לציון אחד בספטמבר - יום תחילת המלחמה. מתברר שהסיבה להקמת האנדרטה במקום היא בית קברות שהיה שם ובו נקברו המתים ממחנה לנגבילאו. יכול להיות שהשורדים מהעיירה דז'רז'וניוב נהגו לקיים שם טקסי זיכרון לאחר השחרור.

ספורטשולה היה המחנה האחרון של אבי. בפסטורליה שראיתי חווה אבא שלי חוויות איומות. שם גם חלה בטיפוס, אבל למזלו לא נשלח לאושוויץ כשחלה וגם לא לצעדת המוות לכיוון דכאו, כמו יתר האסירים.

מספורטשולה, שם חפר אבא בסוף המלחמה שוחות ובורות למניעת התקדמות הטנקים הרוסיים, שוחרר אבא בידי הצבא האדום ב-8 במאי 1945. אני מניח שהעצים שראיתי באזור מכסים את אותם שוחות. אימא סיפרה שאבא היה בין אלה שהגיעו למחנה פטרסוולדאו, כמה קילומטרים משם, כדי לפתוח את שערי מחנה הנשים ולבשר להן על השחרור.

מחנה גריידיץ

הוריו של חיים ביום חתונתם

לבני נוער שחויבו בתקופה הנאצית בשירות לאומי. מבנה הטחנה עדיין עומד על תילו. מתברר שיזם פרטי קנה את המבנה ותכנן להסב אותו לבית מלון, אך תושבי הכפר התנגדו והיום הוא עומד שומם.

דומיניק תהה היכן השלט שהיה במקום וסיפר את סיפורו בזמן המלחמה. בלעדיו, החולף ליד המבנה הניצב בכביש המחבר את הכפר עם דז'רז'וניוב, לא יכול לשער מה היה שם לפני 80 שנה. היום יש שם שלט שמציין כי בבניין פעלה חברה לגידול צמחי זרעים של ורוצלב. את המבנה ראינו מבחוץ אבל לא יכולנו להיכנס. הוא נראה כמו עוד מבנה נטוש שרבים כמותו נראים ברחבי פולין.

מימין - שלט המציין מקום קבר האחים בגריידיץ

משמאל קבר אחים ליד בית הקברות הקתולי בגריידיץ

טחנת הקמח שהוסבה למגורי האסירים בגריידיץ

עיקר העבודה במחנה גריידיץ, שפעל בין השנים 1941-1943 ונסגר עקב התפרצות מגפת הטיפוס, היה במחצבה וגם בהטיית תוואי נחל באזור. הפעילות במחנה חודשה אחרי 1943, אך עוד קודם הועבר אבא לספורטשולה ואמא הועברה לפטרסוולדאו.

בין יתר העבודות הבזויות שאבא שלי נאלץ לבצע היה לקבור מתים, רובם מטיפוס, בקבר אחים. הוא עבר בבקרים להוציא את המתים מהצריפים ולהביאם לקבורה, ביניהם חברים ומכרים. העבודה הזאת כ"סניטר" גרמה לו לסיוטים עד סוף חייו.

במרחק של כשני קילומטרים משרידי המחנה נמצא בית קברות קתולי. מאחוריו, באזור מסומן כראוי ומכובד ביותר, עמדתי מול קבר אחים ואנדרטה המציינת את קורבנות הטיפוס הקבורים בקבר אחים. את המרחק שעשיתי במכונית עשה אבא כנראה מדי יום ביומו כדי לקבור את המתים. המקום מטופח ומטופל ולא מזכיר את שרידי מחנה אנברג. במקום הזה יכולתי להתייחד עם זכר המתים ועם הסבל של אבא שלא אחת שמעתי אותו בוכה בלילות על חבריו שנאלץ לקבור במקום שבו עמדתי. הצטערתי שלא היה איתי מניין אנשים כדי לומר "קדיש".

מחנה פטרסוולדאו

המקום האחרון שאליו הוביל אותי דומיניק נמצא בפאתי דז'רז'וניוב. כאן, במחנה הנשים, פגש אבא את אימי איטה לבית קבון. דודי זלמן, אחיה שהתיידד עם אבא שלי, הפגיש ביניהם. הסיפור שסופר לי הוא שזלמן אמר לאבא "במחנה הזה נאכל טוב מפני שאחותי עובדת במטבח". אולי כך היה ואולי קצת אחרת. העובדה היא שהם נפגשו ואבא שלי הצליח לדעת איפה היא, גם כשכבר עברה למחנה אחר.

היום משמש המקום מקלט לבעלי חיים, בעיקר כלבים וחתולים (את הכלבים שמענו היטב). קשה לנחש שהמקום הזה, שנראה יפה כל כך, היה פעם מחנה כפייה שממנו יצאה אימי לעבודות במפעלי טקסטיל בעיירה רייכנבאך ולמפעלי חומר נפץ. במקום הארור הזה, שעכשיו נראה שליו כל כך, עמדה אימא במסדרים בשלג שהשאיר פגיעות כפור ברגליה עד ליומה האחרון. לרגע עברה בי מחשבה משעשעת - מה הייתה חושבת אמא שבמקום שבו היא סבלה מטפלים היום בכלבים שמהם פחדה וסלדה (גם חתולים היא לא כל כך אהבה...)?

הוריו של חיים

לא חזרתי מיד הבייתה. השתתפתי במסע בעקבות הבריחה וההעפלה שיזמו עמותות מורשת הבריחה ודורות ההמשך. עם שובי ארצה התחלתי לעכל ולהבין את משמעות המסע הכפול המיוחד שחוויתי. הציפו אותי מחשבות שונות. אני משוכנע שהביקור במקומות הקשורים לבני משפחתי מוסיף לי הבנה והזדהות עם ההיסטוריה הזאת שאותה אמשך להנחיל לבני משפחתי, לילדיי ולנכדיי.

חשבתי על הספר שכתב תומס וולף "You Can't Go Home Again" (לא תוכל לחזור הביתה - שם הספר שנבחר בידי המוציאים לאור לאחר מותו של הסופר). אמנם לא "חזרתי" הביתה, ואלה לא זיכרונות שלי, אך ניסיתי לשחזר שברי זיכרונות שההורים ניסו להעביר לי. הניסיון לשוב למקומות האלה לא תמיד עלה יפה. קשה לנסות ללמוד את ההיסטוריה של המשפחה במקום שלא נשאר ממנו דבר. קשה להבין את שעבר על הוריי במקומות יפים ופסטורליים. ובכל זאת, היה לי חשוב לעשות את זה ואינני מצטער על כך.

זאת ועוד, פגשתי פולנים מקומיים המכבדים את זכר שכניהם היהודים וגם מקדישים מזמנם להנציח את זכרם וסבלם. כל אחד יכול לחשוב מה מניע אותם. כל אחד מסוגל לנתח מה מניע אותם, אך למען האמת אין זה חשוב. צריך לקבל ולהעריך את זה. אני חושב שאמא שלי במיוחד הייתה מופתעת אם הייתה נחשפת לכך.